

УДК: 159.9

© Найчук В.В., 2013 р.

В.В. Найчук,
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ ЕСТЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуті поняття «естетична діяльність», «естетичні здібності», «естетичне сприйняття», запропонований теоретичний аналіз дослідження цих проблем зарубіжними та вітчизняними науковцями.

Ключові слова: естетичне сприйняття, естетична форма, естетичні здібності, естетична діяльність.

В.В. Найчук

ОСОБЕННОСТИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ КАК ОСОБОЙ ФОРМЫ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены понятия «эстетическая деятельность», «эстетические способности», «эстетическое восприятие», предложен теоретический анализ исследования этих проблем зарубежными и отечественными учеными.

Ключевые слова: эстетическое восприятие, эстетическая форма, эстетические способности, эстетическая деятельность.

V.V. Naychuk

FEATURES OF AESTHETIC PERCEPTION AS A PARTICULAR FORM OF AESTHETIC ACTIVITY

This article discusses the concept "aesthetic activity", "aesthetic abilities," "aesthetic perception" and the theoretical analysis of these issues by different scientists.

Key words: aesthetic perception, aesthetic form, aesthetic abilities, aesthetic activities.

Переорієнтація сучасного суспільства на інформаційне, визначення інформації як чинника розвитку особистості потребує пошуку нових стратегічних напрямків розвитку освіти та науки, забезпечення інтелектуального та духовного вдосконалення особистості. Всесторонньо розвинена особистість в сучасному розумінні – особистість, здатна не лише на сприймання та передачу інформації, а й на створення предметів інтелектуальної та духовно – культурної спадщини.

Актуальність дослідження обумовлена визначенням естетичного виховання як чинника гармонійного розвитку особистості, яка орієнтується на духовно – моральні цінності. На початку навчання в школі залучення дітей до естетичної діяльності сприяє розвитку творчого потенціалу школярів. В процесі продуктивної

естетичної діяльності у дитини з'являються та розвиваються творча уява, мислення, комунікативні навички, емпатія, здатність приймати позицію іншої людини. [4; 6; 10] Тому ми вважаємо доцільним говорити про те, що молодший шкільний вік є сприятливим для формування та розвитку не тільки пізнавальних, але й естетичних здібностей.

Слід зазначити, що традиційна система навчання може призвести до згасання деяких суттєвих особливостей естетичних здібностей вже протягом перших років навчання. Тому створення та використання програм, спрямованих на всебічний розвиток дитини, сприяє збереженню та всебічному розвитку як інтелектуальних, так і естетичних здібностей.

В контексті вивчення естетичних здібностей слід зазначити необхідність виявлення закономірностей естетичного сприйняття. Ми вважаємо це необхідним, оскільки естетичне сприйняття є важливим процесом естетичної діяльності, є необхідним для розробки ефективної системи естетичного розвитку людини. В свою чергу, забезпечення ефективного впливу естетичного сприйняття вимагає від нас глибокого вивчення закономірностей естетичного сприйняття, його специфічних якостей.

Під естетичною діяльністю ми будемо розуміти духовно – практичну діяльність людини, основою якої є формотворення, а метою – гармонізація особистості, світу та відносин особистості зі світом (наше визначення базується на визначенні, запропонованому О.М. Торшиловою). Важливо, що в контексті запропонованого нами визначення, поняття «форми» для нас має загальне значення, діяльність формотворення розуміється як діяльність, що характерна для всіх проявів життєдіяльності людини [12].

Проблема естетичного сприйняття не є проблемою сучасною, до неї зверталися в свій час Піфагор, Платон, Аврелій Августин, Вітелло, Фома Аквінський, І. Кант, В. Вельфлін, В. Ворінгер, К. Бел, Р. Фрай, В.С. Соловйов, В.В. Кандінський, Г. Рід, Р. Арнхейм, В.А. Фаворський та інші. Так, Аристотель одним з перших в історії естетичної думки послідовно пов'язав сферу естетичного із чистою високою насолодою, яку в естетиці буде названо естетичною насолодою

і без якої неможлива сфера естетичного досвіду. Філософ-естетик Аврелій Августин запропонував основні структурні закономірності буття, які відтворюють запропоновані пізніше естетичні закони: цілісність і єдність, число (або ритм), яке визначає всі форми буття, рівність, подібність, відповідність, симетрія, гармонія. А, наприклад, естетик Гільом Конхезій особливо виділяв суб'єктивний аспект естетичного споглядання і роль насолоди як складової частини краси [2; 14]. Дослідження античних та європейських філософів (Аристотель, Платон, Кант та ін.), в яких стверджується, що чиста та досконала форма породжує абсолютність її духовного змісту, дають нам змогу стверджувати, що головною метою естетичної діяльності є гармонізація особистості. Слід відзначити, що більшість філософів – естетиків приділяли увагу виключно процесу візуального естетичного сприйняття, який вони пояснювали як фізичне явище відображення. Вони стверджували, що людський розум адаптований до сприйняття та відтворення об'єкта, що при свідомому пізнанні людина відчуває насолоду, яка ґрунтується на пропорційності, що існує між речами, між душею і навколишнім світом, та на метафізичній любові, яка пронизує дійсність і з'єднує її в одне ціле [1; 2].

У своєму дослідженні філософ – естетик Вітелло в процесі аналізу співвідношення суб'єкта та об'єкта виділив дві форми сприйняття видимих образів:

- сприйняття зовнішніх форм за допомогою інтуїції, яка представлена сприйняттям світла і кольору;

- сприйняття за допомогою інтуїції з осмисленням. До цього типу він відніс естетичне сприйняття, яке, на його думку, залучає цілу серію об'єктивних елементів в складну за своєю природою взаємодію [14].

У своїх дослідженнях Фома Аквінський говорив про те, що естетичне пізнання настільки ж складне, як і інтелектуальне, оскільки має той же предмет, а саме – сутнісну реальність того, що донесено об'єктом сприймання [14]. На початку ХХ ст. дослідники знову звернулися до проблеми естетичності форми, оскільки вона дає змогу пояснити загальнолюдську схожість естетичних смаків та закономірностей естетичного сприйняття. На цій концепції заснована ідея К. Юнга про наявність в психіці людини та людства структурних праобразів. Популяриза-

ція ідеї форми як носія естетичного в сучасному суспільстві пов'язана із засвоєнням концепцій дизайну та технічної естетики.

Базуючись на роздумах К. Маркса про закони краси, вітчизняні дослідники розширили та абстрагували зміст естетичного. Це призвело до появи розробок структурної моделі естетичного сприйняття, уявлень про синестезію та метафори-чність як умов естетичного мислення [13]. Гіпотезу про формоутворюючу діяльність в процесі саморозвитку людини та про естетичний характер такого розвитку підтвердила ідея синергетики, сутність якої постає в тому, що в основі еволюційних процесів закладений механізм самоорганізації, який оперує станами нестійкості та гармонізації [11]. Таким чином, ми можемо стверджувати, що естетична діяльність є формоутворюючим аспектом в процесі діяльності людини.

Проблемою естетичного сприйняття займалися представники філософії, естетики, різних напрямків психології (Р. Арнхейм, Е. Нойман, А. Маслоу, Д.Н. Абрамян, М. Дессуар, В.Н. Шацька). Проблемою у вивченні естетичного є його зв'язок із художнім. Більшість дослідників сьогодні стверджують, що естетичне та художнє не є тотожними. Так, німецький філософ М. Дессуар вважав, що естетичне і художнє існують паралельно, що ці типи діяльності мають багато спільного і є помилковим протиставлення естетичної діяльності мистецтву. Естетичне сприйняття не зводиться лише до сприйняття творів мистецтва, воно має місце не тільки там, де на органи чуттів впливають твори мистецтва, але й там, де має місце прояв явищ природної та соціальної дійсності. Тому, естетичне сприйняття визначають як процес взаємодії естетичного об'єкта із суб'єктом, в результаті якої здійснюється задоволення естетичних потреб останнього [5; 7 – 9; 12].

М.С. Каган у своїх дослідженнях наголошував, що естетична діяльність – це основна категорія, оскільки художня - окремий випадок першої, проте, і художня є основною - художник творить не тільки за законами краси [5]. Ми вважаємо це помилковим, оскільки, якщо художнє є основною категорією, це означає, що в художньому є неестетичне, що є неможливим, оскільки неестетичних цінностей в мистецтві немає. Б.Т. Лихачов у своїх працях наголошував, що художня творчість - вища форма естетичної діяльності. Він говорив про те, що естетична діяль-

ність заснована не тільки на законах краси і створює не тільки прекрасне, що всі категорії естетичного можуть визначати характер, зміст і результат естетичної діяльності [8]. Естетичне сприйняття – специфічна форма людською діяльності, що залежить від конкретних соціальних умов, національної приналежності, рівня освіченості людства, характеру ідеалів, які хвилювали людей різних епох, від впливу географічної та етнографічної середовища на їхні уявлення про прекрасне, високе тощо. Не існує єдиного визначення цього процесу, естетичне сприйняття розуміють, як:

- духовно-культурне присвоєння особистістю значущого в реальному світі [1];

- особлива форма психічної діяльності людини, сутність якої полягає в тому, що суспільно значущий зміст творів художньої творчості людства, що розвивається історично, стає надбанням окремої особистості і робить на неї свій специфічний вплив;

- цілеспрямований творчий процес в результаті якого відбувається формування творчо активної особистості, здатної сприймати й оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті і мистецтві [7];

- виникає в результаті безпосереднього чуттєвого контакту людини з предметами і явищами за допомогою органів чуттів.

На основі цих визначень ми виділили три основних компоненти:

Перцептивний. В рамках цілісного естетичного сприйняття, на відміну від окремого звичайного процесу чуттєвого сприймання явища, процес сприймання

має характер безпосереднього споглядання. В процесі естетичного сприймання відбувається діалектична взаємодія чуттєвого і логічного компонентів процесу пізнання.

Емоційний. Емоції в процесі естетичного сприйняття не можуть бути зведені до однієї окремої, вони представляють собою складне поєднання різних, часто протилежно спрямованих, більш елементарних емоційних реакцій, образів, ідей, які закономірно виникають в нашій свідомості.

Продуктивний. Цей компонент естетичного сприйняття представляє складну послідовність естетичних процесів та категорій. В процесі перцепції та емоційної оцінки виникають певні естетичні уявлення - результат естетичного сприйняття, закріплений в образі сприйнятого об'єкта. На їх основі формується естетичне враження - пам'ять про естетичні уявлення, їх оцінка та закріплення у свідомості. У поєднанні з естетичними почуттями вони створюють позитивний, мобілізуючий вплив на всі психофізіологічні процеси людини. Це стимулює творчу активність людини, створення нею нових образів за участі процесів мислення та уяви, та у кінцевому результаті – їх практична реалізація.

Проаналізувавши дослідження проблеми естетичного сприйняття, ми дійшли висновку, що в якості основного компонента цього процесу правомірно обрати здатність до відчуття форми [12]. Експериментальна модель відчуття форми, що була запропонована О.М. Торшиловою та Т.В. Морозовою, включає в себе здатність сприймати, надавати значення формі за допомогою уяви та емпатії. Іншими словами, це когнітивно-емоціональна здібність, яка є аспектом пізнання людиною світу в процесі творчості, поведінки, спілкування, пізнання.

В процесі теоретичного аналізу ми звернули увагу на певні відмінності у процесах естетичного та пізнавального сприйняття. Інформація, яку отримує суб'єкт в результаті чуттєвого сприйняття явищ, що віддзеркалені та зафіксовані в об'єкті сприйняття, дає можливість зробити висновки узагальнюючого характеру щодо явищ об'єктивної дійсності, які передаються через об'єкт естетичного сприймання. У своїх дослідження Н.О. Органова говорить про те, що такі висновки за істинністю, глибиною та силою узагальнення не менш яскраво виражені, ніж

узагальнення явищ, до яких людина приходиться в результаті пізнання об'єктивної дійсності [9]. В образі, який виникає в результаті естетичного сприйняття, суб'єктивне є необхідним елементом його змісту, без якого не існує естетичне сприйняття. При гносеологічному відношенні до об'єкту суб'єкт повинен залишатися нейтральним, повинен відволіктися від оцінки об'єкта, оскільки він ставить за мету виявлення об'єктивних якостей та зв'язків. Таким чином, ми бачимо, що пізнати за допомогою мистецтва можливо не всі явища навколишнього світу. Емоційність естетичного сприйняття запрограмована у естетичному об'єкті, що сприймається. Сприймаючи твір мистецтва, суб'єкт відчуває саме той емоційний стан, який притаманний герою твору, відчуває його почуття та думки. У результаті того, що в процесі естетичного сприйняття суб'єкт відчуває стан подібний стану творця об'єкта сприйняття, людині здається, що все, що відбувається та зображується, наприклад, в творі є створеним та пережитим самою людиною.

Вивченням естетичного сприйняття широко займалися представники інформаційного підходу. А. Моль вважав, що естетична інформація являє собою поєднання певних знань на відміну від семантичної, яка представлена універсальним набором символів, Ю.А. Шрейдер відзначав відмінність між сприйманням семантичної та естетичної інформації. Естетична інформація індивідуальна частково, її переклад на інші мови можливий також не в повному обсязі [9]. У своїх дослідженнях Ю.А. Шрейдер говорив про те, естетична інформація не є безцільною. Вона покликана через вплив на суб'єкт задовольняти його естетичні потреби, виховувати в нього певні естетичні ідеали, моральні принципи, світогляд, направляти на певну поведінку в суспільстві, на певні дії та шляхи їх здійснення. Представники інформаційного підходу глибоко вивчили особливості естетичної інформації, проте, на нашу думку, не достатньо уваги приділили тим характеристикам естетичного сприйняття, які приносять естетичне задоволення та насолоду.

Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дозволив нам зробити наступні **висновки**:

1. Актуальною проблемою для сучасного суспільства є формування та розвиток естетичних здібностей та естетичного сприйняття, як їх основного елементу,

для створення особистості, здатної не лише на передачу інформації, а й на створення предметів культурно – духовної спадщини.

2. Молодший шкільний вік є найбільш відповідним не лише для інтелектуального, а і для естетичного розвитку особистості.

3. На сьогодні не існує єдиного визначення процесу естетичного сприйняття. Проаналізувавши запропоновані в літературі визначення, ми виділили в цьому процесі три основні компоненти (перцептивний, емоційний та продуктивний), які відображають сутність естетичного сприйняття.

4. Основною особливістю естетичного сприйняття є здатність до відчуття форми.

5. Дослідження естетичного сприйняття є фрагментарним, основна увага дослідників приділялася перцептивному аспекту естетичного сприйняття. Проте, дослідження в сфері естетичного є необхідними для розвитку гармонійної особистості, яка є гарантом створення розвиненого суспільства. З цієї причини ми вважаємо доцільним більш систематизоване та глибоке ознайомлення з проблемою естетичного сприйняття.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення особливостей та закономірностей розвитку естетичного сприйняття у дітей на початку навчання в школі, дослідження зв'язку рівня розвитку естетичного сприйняття із деякими видами пам'яті.

Список літератури

1. Борев Ю.Б. Эстетика / Ю.Б. Борев. – М.: Политиздат, 1988. – 490 с.
2. Бычков В.В. Эстетика: Учебник В.В. Бычков. – М.: Гардарики, 2004. – 556 с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1967. – 183 с.
4. Коваленко О. Барви та відтінки // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 11-13.
5. Каган М.С. Морфология искусства: Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств / М.С. Каган. – Л., 1972. – 440 с.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості Г.С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 123 с.
7. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников / Б.Т. Лихачев. – М.: Просвещение, 1985. – 175 с.

8. Лихачев Б.Т. Критерии эстетического отношения школьников к действительности и искусству / Б.Т. Лихачев. – Советская педагогика. – 1983. – №6. – С. 52-57.
9. Органова Н.О. Специфика эстетического восприятия / Н.О. Органова. – М.: Высшая школа, 1975. – 223 с.
10. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 536 с.
11. Тасалов В.И. Хаос и порядок: Социально-художественная диалектика / В.И. Тасалов. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
12. Торшилова Е.М. Развитие эстетических способностей детей 3 – 7 лет (теория и диагностика) / Е.М. Торшилова, Т.В. Морозова. – Деловая Книга, 2001. – 141 с.
13. Торшилова Е.М. Можно ли проверить алгеброй гармонию? Критический очерк экспериментальной эстетики / Е.М. Торшилова. – М.: Искусство, 1988. – 207 с.
14. Эко У. Эволюция средневековой эстетики / У. Эко; пер. с итал. – М.: Азбука-классика, 2004. – 288 с.